

**ORTA MƏKTƏB KURSUNDA KİMYADAN EKSPERİMENTAL
MƏSƏLƏLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ ÜSULLARI****M.H.Şahbazov, Z.B.Mahmudova***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*

Kimya tədrisi prosesində, təlimin həyata keçirilməsində, təhsilin həyatla əlaqələndirilməsində, əldə edilmiş biliklərin möhkəmləndirilməsində, şagirdlərdə praktik əhəmiyyətli bacarıqların formalaşdırılmasında, məktəblilərin müəyyən peşəyə istiqamətləndirilməsində, fənlərarası əlaqənin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayan vasitələrdən biri kimya istehsalatı və kənd təsərrüfatına aid məsələlərin şagirdlər tərəfindən həll edilməsidir. Proqramın hər bir mövzusunə aid həm sinifdə, həm də evdə həll edilən kimya məsələləri didaktik materialın dərin və şüurlu surətdə qavranmasına, tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinə kömək edir, təlimin keyfiyyətini yüksəldir, məktəbdə öyrədilən nəzəri biliklərin həyatla, təcrübə ilə əlaqələndirilməsini təmin edir, şagirdlərin əməli və texniki vərdiş qazanmalarına (hesablama və təcrübə aparmalarına) səbəb olur. Məsələ həlli şagirdlərin yiyələndikləri bilikləri möhkəmləndirir, zəkasını artırır, dərkətmə qabiliyyətini yüksəldir, təlimdə formalizmi aradan qaldırır, onlarda təfəkkürün səmərəli priyomlarını formalaşdırır, özünə nəzarət vərdişi aşılayır və müstəqilliyi inkişaf etdirir. Kimyadan məsələ həll etməyin digər müsbət cəhəti kimyəvi işarələrin, formulların və reaksiya tənliklərinin bizə nə verdiyini, kimyəvi maddələr arasındakı qarşılıqlı əlaqəni və birindən digərinə keçidi açıb göstərməsi, maddə və proseslər haqqında kimyəvi anlayışları möhkəmləndirməsi və təkmilləşdirməsi, şagirdlərdə tədqiqatçılıq ruhu oyatmasıdır. Şagirdlərdə kimya məsələlərini həll etmək bacarığının formalaşdırılması bu mühüm işin təsadüfdən-təsadüfə deyil, bütün kursun öyrənilməsi prosesində fasiləsiz, həm də sistemli surətdə və tədrisən mürəkkəbləşdirmək şərti ilə həyata keçirildiyi şəraitdə təmin edilir.

Bildiyimiz kimi, kimya məsələləri qrupuna daxil olan məsələ-suallar, çalışma məsələləri və hesablama məsələləri şagirdlərin kimyadan nəzəri biliklərini möhkəmləndirir, istehsalatdan baş çıxarmalarına kömək edir. Dördüncü qrup məsələlərinə aid olan eksperimental məsələlər isə eyni zamanda onların praktik vərdiş və bacarığını da möhkəmlətməyə və inkişaf etdirməyə xidmət edir. Eksperimental məsələlərin özü də iki qrupa ayrılır. Birinci qrupa sırf təcrübə ilə əlaqədar olan eksperimental məsələlər, ikinci qrupa isə həm təcrübə edilməsi, həm də hesablama aparılması lazım gələn məsələlər daxildir.

İkinci qrupa daxil olan məsələlər eksperimental-hesablama məsələləri də adlanır. Bu cür məsələlərdə ya əvvəlcə təcrübə qoymaq, sonra da riyazi hesablamalar aparmaq lazım gəlir və ya əksinə olur, əvvəlcə hesablama aparılır,

sonra təcrübə qoyulur.

Sırf təcrübə ilə əlaqədar olan eksperimental məsələlər, əsasən dərstdə keçilmiş materialın möhkəmləndirilməsinə, biliklərin təkmilləşdirilməsinə və tətbiqinə xidmət edir. Eksperimental məsələlərin bu qurupunu yalnız laboratoriya şəraitində və yaxud nümayiş (demonstrasiya) şəklində həll etmək məsləhət görülür. Buna görə də eksperimental məsələlər adətən dərstdə həll olunur, evə isə ya hesablama məsələlərinin müxtəlif növləri, ya da məsələ-sual verilir. Sırf təcrübə ilə əlaqədar eksperimental məsələlərə misal göstərək.

Sınaq şüşəsində kalium-hidroksid, sulfat turşusu və kalium-xlorid məhlulları verilmişdir. Hansı sınaq şüşəsində kalium-xlorid olduğunu müəyyən edin.

Bu məsələnin həllinin köməyi ilə şagirdlərin bilik səviyyəsini, həmçinin mənimsəmənin şüurluluğunu da müəyyənləşdirmək olar. Məsələnin həlli zamanı şagirdlər onun şərtini diqqətlə analiz (təhlil) edir və başa düşürlər ki, bütün verilən maddəni təyin etməyə ehtiyac yoxdur. Yalnız birini tapmaq kifayətdir. Bunun üçün həmin maddəni başqalarından fərqləndirən əsas əlaməti məhlulların lakmus indikatoruna təsirini bilmək lazımdır.

Eksperimental məsələlərin ikinci qrupu hesab olunan eksperimental-hesablama məsələlərinə misal göstərək.

Göydaşdan 100 ml, 0,1 molyar məhlul hazırlamalı. Məsələni həll etmək üçün şagird göydaşın tərkibinin $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ olduğunu bilməlidir. Bunun qram-molekulu $64+32+64+90=250$ qram olduğunu tapmalı. Sonra bir litr 0,1 molyar məhlul hazırlamaq üçün bu duzdan $250:10=25$ qram götürmək, 100 ml məhlul üçün isə bundan da 10 dəfə az (2,5 qram) duz götürmək lazım gəldiyini bilməlidir. Bu hesablama əməliyyatından sonra təcrübə aparır: 2,5 qram göydaş götürüb 100 ml-lik menzurkaya (və ya balona) tökür və menzurkanı nişana qədər su ilə doldurur.

Deməli, eksperimental məsələ elə məsələyə deyilir ki, onu həll etmək üçün şagirddən yalnız nəzəri bilikdən düzgün istifadə etmək bacarığı deyil, eyni zamanda müvafiq kimya təcrübələri qoya bilmək bacarığı da tələb olunur.

Hər bir kimya məsələsi həm adi yazı vasitəsi ilə hesablama məsələsi kimi, həm də eksperimental şəkildə həll edilə bilər. Məsələ yazı vasitəsilə hesablandıqda məsələnin həlli nəzəri cəhətdən düzgün cavab tapılmasından ibarət olur.

Məsələni eksperimental (praktiki) həll etdikdə isə şagirdlərdən bir sıra əlavə iş görmək: düzgün təcrübə qoymaq, alınmış maddənin harada (məhlulda və ya çöküntüdə) olduğunu təyin etmək, onu süzmək, kristallaşdırmaq və s. vasitəsilə ayırmaq və çəkmək kimi bacarıqlar da tələb olunur. Şagird məsələni yazılı surətdə həll etməklə bərabər, onu təcrübə ilə də sübut etməli və düzgün izahat verməlidir. Belə olduqda şagird məsələni həm nəzəri, həm də praktiki olaraq həll etmiş və

deməli, kimya dərslərində qazandığı biliyi praktikaya tətbiq etməyi bacarmış olur. Bununla müəllim şagirdin biliyinin nə dərəcədə dərin və şüurlu olduğunu təyin edə və şagird təxəyyülünün inkişafı haqqında mühakimə yürüdə bilər.

Beləliklə, məsələlərin eksperimental üsul ilə həlli şagird biliyinin nə dərəcədə şüurlu, konkret və sistematik olduğunu təyin etmək üçün mühüm vasitədir.

Eksperimental məsələlər aşağıda göstərilən bir neçə yol ilə həll edilə bilər.

1. Şagirdlərə yeni material verildikdə və yeni tip məsələ həlli öyrədildikdə müəllim özü təcrübə nümayiş etdirir, şagirdlərə isə bu təcrübədən nəticə kimi çıxarıla biləcək məsələ-sual verir. Şagirdlər təcrübəni müşahidə edir və müəllimin yenidən verdiyi məlumatlara əsasən cavab tapırlar.

2. Şagirdlərin biliyini hesaba almaq üçün müəllim şagirdə məsələnin şərtini deyir. Çağırılmış şagird lövhədə, qalanları öz dəftərlərində bu şərti yazır. Cavab verən şagird təcrübə göstərir, onu izah edir və bu yol ilə məsələni həll edir. Şagird məsələnin həllində çətinlik çəkdikdə müəllim bütün sinfi məsələnin həllinə cəlb edir.

3. Məsələnin laborator-praktiki məşğələ şəklində həlli üsulu da tətbiq olunur. Müəllim hər şagird qrupuna bir məsələni düşünüb həll etməyi və təcrübəsini aparmağı təklif edir. Uşaqlar özləri müstəqil mühakimə yürüdü, düşündükləri üsul ilə istənilən maddəni almağa çalışırlar. Bir təcrübədə ala bilmədikdə başqa təcrübə qoyulur və düzgün nəticə alınca iş davam etdirilir.

4. Sınıfdə eksperimental məsələlərin frontal üsulu ilə həlli yeni məsələ tiplərini öyrətmək üçün daha münasib üsuldür. Bu zaman bütün sinfi laboratoriya-praktiki məşğələ şəklində eyni bir məsələ verilir və şagirdlər hamısı onu müəllimin rəhbərliyi ilə həll edirlər.

5. Nəhayət, eksperimental məsələlər, şagirdlərin bilik və bacarığını hesaba almaq üçün kontrol iş şəklində də verilə bilər. Bu zaman hər şagirdə ayrıca eksperimental məsələ verilir və fərdi surətdə həll edilir. Bunun üçün mövzunun sonunda bir praktiki məşğələ saati yalnız kontrol eksperimental məsələ həllinə həsr edilir.

Eksperimental məsələlər öz məzmununa görə müxtəlif tip və növlərə bölünür. Buraya:

a) Maddələri və hadisələri müşahidə, təsvir və izah edən məsələlər.

Məs: «Duru əhəng suyuna boru vasitəsi ilə nəfəsinizi buraxın. Müşahidə etdiyiniz hadisəni izah edin».

b) Maddələrin sintezinə aid məsələlər.

Məs: « $Zn \rightarrow ZnS \rightarrow H_2S \rightarrow PbS$ çevrilmələrini başa çatdırın».

c) Maddələri təyin etməyə aid məsələlər.

Məs: «Sizə ZnS , Na_2S , $NaCl$ verilmişdir. Xarakterik reaksiyalar vasitəsilə bu maddələri təyin edin».

ç) Maddələrin kimyəvi tərkibini sübut etməyə aid məsələlər.

Məs: «Sizə verilmiş maddənin CuCl_2 olduğunu sübut edin».

d) Maddələrdə qarışıq olub-olmadığını təyin etməyə aid məsələlər.

Məs: «Texniki xörək duzunda sulfat qarışığı olduğunu sübut edin».

e) Qarışıq maddələri bir-birindən ayırmağa aid məsələlər.

Məs: «Sizə xörək duzu ilə ammonium-karbonat qarışığı verilmişdir. Onları ayırın».

ə) Müxtəlif qatılıqlı məhlullar hazırlamağa aid məsələlər və i.a. daxildir.

Eksperimental məsələlərin bu növlərini sadəcə nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, elmdə, texnikada və ümumiyyətlə istehsalatda tələb olunan bilik və bacarıq şagirdlərə, məktəblərimizdə məhz eksperimental məsələlərin eksperiment üsulu ilə həllinə geniş yer verilməlidir.

Kimya müəllimi eksperimental məsələləri şagirdlərin biliyinə müvafiq seçməli, məsələ həll etdirməyin ümumi şərtlərini və üsulunu ətraflı öyrətməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasov M.M., Əliyev A.H. Kimyanın tədrisində müasir təlim texnologiyaları. Bakı: Kimya məktəbdə, №1, 2009.
2. Əliyev R.Y., Əzizov A.T. Kimyanın tədrisi metodikası. Bakı: ADPU. 2006, 293 s.
3. Əliyev R.Y. Kimya tədrisinin ümumi metodikası. Bakı: ADPU. 1991, 96 s.
4. Любимова Н.Б. Вопросы и задачи по общей и неорганической химии. Москва: Высшая школа 1990, 350 стр.
5. Чернобельская Г.М. Основы методики обучения химии. Москва: Просвещение, 1987, 255 стр.
6. Кузнецова Н.Е. и другие. Методика преподавания химии. Москва: Просвещение, 1984, 415 стр.

М.Г.Шахбазов, З.Б.Махмудова

Экспериментальные задачи по химии и методы их решения в курсе средней школы

АННОТАЦИЯ

В статье охарактеризованы экспериментальные задачи по химии курса средней школы. Установлено, что решения экспериментальных задач по химии курса средней школы сыграли большую роль в знаниях, умениях и навыков учащихся средней школы.

M.H.Shahbazov, Z.B.Mahmudova

Experimental problems on the chemistry and methods of their solving in the course of high school

SUMMARY

The article describes the experimental exercises on the chemistry course of high school. It was found that the experimental solution of problems in chemistry course of high school played an important role in knowledge, skills and abilities of high school students..

Açar sözlər: demonstrasiya, frontal üsul, kontrol iş, eksperimental məsələlər.

Ключевые слова: демонстрация, фронтальный метод, контрольная работа, экспериментальные задачи.

Key words: demonstration, frontal method, control of the work, experimental issues.